

9

ભાષાસજ્જતા

સંસ્કૃત ભાષાના અભ્યાસ માટે કેટલીક સમજ વિકસાવવા અહીં પ્રયાસ કરીએ :

પ્રવૃત્તિ 1. બંને હોઠ એકબીજાને અડે નહિ તે રીતે આપેલ શબ્દોનું વાચન કરો.

મનોજઃ, પઠતિ, ભારતમ્, ફલમ્, બભૂવ

પ્રવૃત્તિ 2. જીભ દાંતને અડે નહિ તે રીતે નીચે આપેલા શબ્દોનું વાચન કરો :

તત્પરઃ, દદાતિ, ધનમ્, પન્થાઃ

શબ્દોનું વાચન કરી શકાયું ? નહિ ને ? શા માટે ? વિચારો. ચર્ચા કરો. કારણો શોધીને નોંધપોથીમાં લખો. તેની ચર્ચા કરો અને તેના આધારે અહીં આપેલ કોષ્ટક સમજવા પ્રયાસ કરો :

સ્થાન	સ્વર			વ્યંજન							
	ઘોષ			અઘોષ		ઘોષ				અઘોષ	ઘોષ
	હસ્વ	દીર્ઘ	સંધિ દીર્ઘ							ઉપ્માક્ષર	ઉપ્માક્ષર
કંઠ્ય	અ	આ	એ-	ક	ખ	ગ	ઘ	ઙ	અંતસ્થ		હ
તાલવ્ય	ઇ	ઈ	ઐ કંઠ્ય તાલવ્ય	ચ	છ	જ	ઝ	ઞ	ય	શ	
મૂર્ધા	ઋ	ૠ		ટ	ઠ	ડ	ઢ	ણ	ર	ષ	
દંત્ય	લૃ		કંઠ્ય ઓષ્ઠ્ય	ત	થ	દ	ધ	ન	લ	સ્	
ઓષ્ઠ્ય	उ	ऊ		प	फ	ब	भ	म	व દંત્યોષ્ઠ્ય		

તમારા ધ્યાનમાં આવશે કે, ચોક્કસ વર્ણોનું ઉચ્ચારણ કરવા મુખના આંતરિક અવયવોનો ઉપયોગ થાય છે. દરેક વર્ણના ઉચ્ચારણસ્થાન અલગ અલગ છે. આ ઉચ્ચારણ સ્થાનો, સ્વરો, વ્યંજનો વગેરે આ કોઠામાં આપવામાં આવેલ છે. આ કોઠાનો અભ્યાસ કરતાં જણાશે કે કયા મૂળાક્ષરોનું ઉચ્ચારણ કરવા મુખના મુખ્ય કયા અવયવની જરૂર પડે છે.

આ કોષ્ટકનો અભ્યાસ કરતાં ધ્યાનમાં આવે છે કે તેમાં 33 જેટલા વ્યંજનો અને 13 જેટલા સ્વરોનો સમાવેશ થયેલો છે. સંસ્કૃત ભાષામાં આ ઉપરાંતના સ્વરો અને વ્યંજનો સમાવિષ્ટ હતા. પરંતુ પ્રશિષ્ટ સંસ્કૃત ભાષામાં અહીં દર્શાવેલ વર્ણોનો વિશેષ ઉપયોગ થાય છે.

પ્રવૃત્તિ

ઉપરોક્ત કોષ્ટકના આધારે નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

- (1) કંઠ્ય ઉચ્ચારણસ્થાનવાળા મૂળાક્ષરો લખો, તેના સ્વરો અને વ્યંજનો જુદા પાડો.
- (2) તાલવ્ય ઉચ્ચારણસ્થાનવાળા મૂળાક્ષરો લખો, તેના સ્વરો અને વ્યંજનો જુદા પાડો.
- (3) મૂર્ધન્ય ઉચ્ચારણસ્થાનવાળા મૂળાક્ષરો લખો, તેના સ્વરો અને વ્યંજનો જુદા પાડો.

સ્વાધ્યાય:

1. નીચે આપેલા શબ્દોને સુવાચ્ય અક્ષરે લખો :

ભદ્રમ્, નૃપઃ, ઉત્તુઙ્ગઃ, ભવિષ્યતિ, ચઙ્ચલઃ, શઙ્કરઃ ।

2. નીચેના વર્ણોનાં ઉચ્ચારણ-સ્થાન લખો :

ક, ખ, ગ, ઘ

પ, ફ, બ, ભ

ટ, ઠ, ડ, ઢ

- વાક્યરચના :**
- રાકેશઃ ક્રીડતિ ।
  - વિપુલઃ પુસ્તકેન પાઠયતિ ।
  - મમ માતા ગાયતિ ।
  - દયા ફલં દદાતિ ।

ઉપરોક્ત વાક્યોને ધ્યાનપૂર્વક વાંચો. કોઈ પણ વાક્યમાં નામ તથા ક્રિયાપદ ઘણાં મહત્વનાં પદો છે. વાક્યના અર્થનો આધાર આ બે પદો ઉપર રહેલો છે.

વાક્યમાં નામપદ ક્રિયાપદની સાથે વિવિધ સંબંધોથી જોડાય છે. આ પ્રકારનો સંબંધ જોડવાનું કામ વિભક્તિઓ કરે છે. આ રીતે જોતાં વિભક્તિઓ જુદાં જુદાં પદોને જોડતી કડીઓ છે.

નામપદો ક્રિયાપદ સાથે છ પ્રકારના સંબંધોથી છ વિભક્તિઓ દ્વારા જોડાય છે. આ ઉપરાંત કોઈકને બોલાવવા કે સંબોધન કરવા સંબોધન વિભક્તિનો ઉપયોગ થાય છે. ષષ્ઠી વિભક્તિ એટલે કે સંબંધક વિભક્તિ એવી છે કે જે એક નામપદનો બીજા નામપદ સાથે સંબંધ જોડે છે.

વિભક્તિ-પરિચય :

વિભક્તિનું નામ		શું દર્શાવે છે	ઉદાહરણ
પ્રથમા	કર્તા	ક્રિયાનો કરનાર, કર્તા	ગજ: - હાથી
દ્વિતીયા	કર્મ	ક્રિયાનું કર્મ	ગજમ્ - હાથીને
તૃતીયા	કરણ	ક્રિયાનું સાધન	ગજેન - હાથી વડે
ચતુર્થી	સંપ્રદાન	ક્રિયા જેના માટે થઈ હોય તે	ગજાય - હાથી માટે
પચ્ચમી	અપાદાન	જે સ્થાનેથી છૂટું પડવું તે	ગજાત્ - હાથીમાંથી
ષષ્ઠી	સંબંધક	નામનો જેની સાથે સંબંધ હોય તે	ગજસ્ય - હાથીનો, હાથીના, હાથીની, હાથીનું
સપ્તમી	અધિકરણ	જેના આધારે ક્રિયા થતી હોય	ગજે - હાથીમાં, હાથી ઉપર
સમ્બોધન	સંબોધન	વાત કરવાની હોય તે વ્યક્તિને	હે ગજ - હે હાથી

ઉપરોક્ત વિભક્તિ કોષ્ટકના અભ્યાસ પરથી સંસ્કૃત વાક્યો સરળતાથી સમજી શકાય છે. ઉપરોક્ત કોષ્ટકની મદદથી જુદી જુદી વિભક્તિનો ઉપયોગ થતો હોય તેવાં વાક્યો પાઠ્યપુસ્તકમાંથી શોધી નોંધ કરો.

રામઃ, બાલઃ, નૃપઃ, શાલા, બાલા, માલા, વનમ્, પુસ્તકમ્, ધનમ્ ।

ઉપરોક્ત નામોને પુલ્લિંગ, સ્ત્રીલિંગ તથા નપુંસકલિંગ નામમાં વિભાજિત કરો. સંસ્કૃત ભાષામાં કેટલાંક નામોને અંતે સ્વર હોય છે. આથી આવાં નામોને સ્વરાન્ત નામ અને અંતે વ્યંજનવાળાં નામોને વ્યંજનાન્ત નામ કહેવાય છે. દા.ત., વન, બાલા, શાલા વગેરે સ્વરાન્ત નામો છે. જ્યારે ભગવત્, વાક્, મરુત્ વગેરે વ્યંજનાન્ત નામો છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં દરેક નામની વિભક્તિ એકવચન, દ્વિવચન અને બહુવચનમાં થાય છે. નીચેનાં ઉદાહરણો જુઓ. વ્યવહાર-ભાષામાં જે રૂપોનો મોટાભાગે ઉપયોગ થાય છે તે ઘાટા અક્ષરોમાં છે, તે ધ્યાનમાં રાખો.

અ-કારાન્ત પુલ્લિંગ રામ

વિભક્તિ	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	રામઃ	રામૌ	રામાઃ
દ્વિતીયા	રામમ્	રામૌ	રામાન્
તૃતીયા	રામેળ	રામાભ્યામ્	રામૈઃ
ચતુર્થી	રામાય	રામાભ્યામ્	રામેભ્યઃ
પચ્ચમી	રામાત્	રામાભ્યામ્	રામેભ્યઃ
ષષ્ઠી	રામસ્ય	રામયોઃ	રામાણામ્
સપ્તમી	રામે	રામયોઃ	રામેષુ
સમ્બોધન	હે રામ	હે રામૌ	હે રામાઃ

રામ - અ-કારાન્ત પુલ્લિંગ નામ છે. એનાં રૂપોની જેમ બાલ, નૃપ, મકરનાં રૂપો બનાવો.

આકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ બાલા

વિભક્તિ	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	બાલા	બાલે	બાલાઃ
દ્વિતીયા	બાલામ્	બાલે	બાલાઃ
તૃતીયા	બાલયા	બાલાભ્યામ્	બાલાભિઃ
ચતુર્થી	બાલાયૈ	બાલાભ્યામ્	બાલાભ્યઃ
પચ્ચમી	બાલાયાઃ	બાલાભ્યામ્	બાલાભ્યઃ
ષષ્ઠી	બાલાયાઃ	બાલયોઃ	બાલાનામ્
સપ્તમી	બાલાયામ્	બાલયોઃ	બાલાસુ
સમ્બોધન	હે બાલે	હે બાલે	હે બાલાઃ

આ જ પ્રમાણે શાલા, માલા, સીતાનાં રૂપો 'બાલા'ની જેમ બનાવો.

અકારાન્ત નપુંસકલિંગ વન

વિભક્તિ	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	વનમ્	વને	વનાનિ
દ્વિતીયા	વનમ્	વને	વનાનિ
સમ્બોધન	હે વન	હે વને	હે વનાનિ

બાકીની વિભક્તિનાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે જ થાય છે.

આ જ પ્રમાણે પુસ્તક, ફલ તથા પત્રનાં રૂપો વનનાં રૂપોની જેમ બનાવો.

ઉપર્યુક્ત રૂપો યાદ રાખી તદનુસાર અન્ય નામપદોનાં રૂપો તૈયાર કરવામાં આવે, તો સંસ્કૃત ભાષાનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરવામાં સરળતા રહેશે. તમે પણ આવાં નામપદોનો ઉપયોગ કરી સંસ્કૃત ભાષાનો સરળતાથી ઉપયોગ કરો.

કેટલીક વખત સંસ્કૃતમાં સઃ, સા, તે, અહમ્, મમ, તવ જેવાં રૂપો જોવા મળે છે. શું તમે આ રૂપોને ઓળખો છો ? આવાં રૂપો જ્યાં જ્યાં વપરાયાં હોય તે વાક્યો શોધી અલગથી નોંધ કરો.

દા.ત., સઃ ક્રીડતિ। અહં ખાદામિ। વગેરે.

નામને બદલે જે રૂપ મૂકવામાં આવે તેને સર્વનામ કહેવામાં આવે છે. જેમાં અસ્મદ્, યુષ્મદ્, કઃ, ણ્, એષા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

સર્વનામનાં અમુક વિભક્તિનાં રૂપો આ પ્રમાણે થાય છે.

અસ્મદ્ - હું

વિભક્તિ	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	અહમ્	આવામ્	વયમ્
દ્વિતીયા	મામ્	આવામ્	અસ્માન્
ષષ્ઠી	મમ	આવયોઃ	અસ્માકમ્

યુષ્મદ્ - તું

વિભક્તિ	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	ત્વમ્	યુવામ્	યૂયમ્
દ્વિતીયા	ત્વામ્	યુવામ્	યુષ્માન્
ષષ્ઠી	તવ	યુવયોઃ	યુષ્માકમ્

અહં જાનામિ । તવ ગૃહં સુન્દરમ્ અસ્તિ ।

माला मम सखी अस्ति । अहं त्वां पश्यामि ।

ઉપરોક્ત ઘાટા અક્ષરવાળા શબ્દો સર્વનામનો પરિચય આપે છે. પાઠમાંથી આવાં સર્વનામોવાળાં વાક્યો મેળવી સમજો.

વિભક્તિના પ્રયોગો માટેના શ્લોકો ધ્યાનથી વાંચો.

(1) रामो राजमणिः सदा विजयते रामं रमेशं भजे

रामेणाभिहता निशाचरचमू रामाय तस्मै नमः ।

रामान्नास्ति परायणं परतरं रामस्य दासोऽस्म्यहं ।

रामे चित्तलयः सदा भवतु मे भो राम मामुद्धर ॥

અહીં રામઃ પ્રથમા (કર્તા) વિભક્તિમાં છે.

रामम् (રામને) દ્વિતીયા, રામેણ (રામ વડે) તૃતીયા

रामाय (રામ માટે) ચતુર્થી. નમઃ સાથે હમેશાં ચતુર્થી વિભક્તિ પ્રયોજાય છે.

रामात् (રામ પાસેથી, રામથી, રામ કરતાં) પંચમી, રામસ્ય (રામનો) ષષ્ઠી વિભક્તિ તથા

रामे (રામ ઉપર) સપ્તમી વિભક્તિનો પ્રયોગ થયેલો છે.

भो राम (હે રામ) સંબોધન કરેલ છે.

આમ ઉપરોક્ત શ્લોકને ધ્યાનપૂર્વક વાંચવાથી વિવિધ વિભક્તિનાં રૂપોનો પરિચય મળે છે.

હવે નીચે આપેલા શ્લોકોનો અભ્યાસ કરો :

(प्रथमा) (1) अहल्या द्रौपदी सीता तारा मन्दोदरी तथा ।

पञ्चकं ना स्मरेत् नित्यं महापातकनाशनम् ॥

(द्वितीया) (2) गङ्गा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा ।

पापं तापं च दैन्यं च हन्ति साधुसमागमः ॥

(षष्ठी) (3) हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कण्ठस्य भूषणम् ।

श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणैः किं प्रयोजनम् ॥

(सप्तमी) (4) मुण्डे मुण्डे मतिर्भिन्ना कुण्डे कुण्डे नवं जलम् ।

देशे देशे नवाचाराः नवा वाणी मुखे मुखे ॥

(सम्बोधनम्) (5) गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।

नर्मदे सिन्धु कावेरि प्रसन्ना भव सर्वदा ॥

વિભક્તિઓ વ્યવહારમાં ઉપયોગમાં લેવાથી સરળતાથી યાદ રહે છે. શ્લોકોના માધ્યમથી તથા વાચન અને વાતચીતના માધ્યમથી વિભક્તિ અંગેની સમજ સરળ બને છે.

નીચે આપેલાં વાક્યોમાંથી નામપદ અને ક્રિયાપદ શોધો :

(1) ગન્ત્રી ગચ્છતિ । _____

(2) બાલકઃ ખાદતિ । _____

(3) શિશુઃ ક્ષેલતિ । _____

(4) હંસઃ તરતિ । _____

(5) ગજઃ ચલતિ । _____

ઉપરનાં ટૂંકાં વાક્યોમાં માત્ર બે જ પદ જોવા મળે છે. જેમાં ગન્ત્રી, બાલકઃ, શિશુઃ, હંસઃ અને ગજઃ નામપદ છે અને ગચ્છતિ, ખાદતિ, ક્ષેલતિ, તરતિ, ચલતિ ક્રિયાપદ છે.

ક્રિયાપદ :

જે પદ ક્રિયા થતી દર્શાવે તેને ક્રિયાપદ કહે છે.

ચાલો, હવે નીચેનાં વાક્યોમાંથી ક્રિયાપદ શોધો અને તેનો અર્થ કહો :

(1) અહં નમामિ ।

(2) ત્વં નમસિ ।

(3) નૃપ: નમતિ ।

ઉપરનાં વાક્યોમાં ત્રણેય ક્રિયાપદો નમવાની એકસરખી ક્રિયા દર્શાવે છે. પહેલા વાક્યમાં ક્રિયાનો કર્તા ‘અહમ્’ એ પહેલો પુરુષ છે. બીજા વાક્યમાં ક્રિયાનો કર્તા ‘ત્વમ્’ એ બીજો પુરુષ છે. ત્રીજા વાક્યમાં ક્રિયાનો કર્તા ‘નૃપ:’ ત્રીજો પુરુષ છે. પુરુષ પ્રમાણે ક્રિયાપદનું રૂપ બદલાય છે. ખરું ને ! એ તમે સમજ્યા હશે. ઉપરનાં ત્રણેય વાક્યો એકવચનનાં છે.

પુરુષ અને વચન :

ગુજરાતીમાં ત્રણ પુરુષ છે. (પહેલો, બીજો અને ત્રીજો) સંસ્કૃતમાં તેને ઉત્તમ, મધ્યમ, અન્ય પુરુષ કહે છે. ગુજરાતીમાં વચન બે છે. એકવચન અને બહુવચન પણ સંસ્કૃતમાં વચનનાં ત્રણ રૂપો છે. એકવચન, દ્વિવચન: અને બહુવચન.

ધાતુના ગણ :

ક્રિયાપદના મૂળ રૂપને ધાતુ કહે છે.

દા.ત. નમामિ, નમસિ અને નમતિ એ ત્રણેય ક્રિયાપદોનું મૂળ રૂપ નમ્ છે. તે મૂળ રૂપને ધાતુ કહેવાય છે. ધાતુના મુખ્યત્વે બે પ્રકાર છે : પરસ્મૈપદી ધાતુ અને આત્મનેપદી ધાતુ. જે ધાતુઓને પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો લાગે તે પરસ્મૈપદી ધાતુ અને જે ધાતુઓને આત્મનેપદના પ્રત્યયો લાગે તેને આત્મનેપદી ધાતુ કહેવાય છે.

સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં ધાતુઓના ૧૬૦ ગણ, ૨૭૦ ગણ, ૩૭૦ ગણ, ૪૭૦ ગણ, ૫૭૦ ગણ, ૬૭૦ ગણ, ૭૭૦ ગણ, ૮૭૦ ગણ, ૯૭૦ ગણ એમ કુલ ૧૦ ગણ અથવા વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે. દરેક ગણનો ખાસ પ્રત્યય હોય છે. જેને વિકરણ પ્રત્યય કહે છે. તેનાથી જે-તે ગણના ધાતુ અન્ય ગણના ધાતુથી જુદા પાડી ઓળખી શકાય છે.

દા.ત., ૧લા ગણનો વિકરણ પ્રત્યય 'અ' છે, ૪થા ગણનો વિકરણ પ્રત્યય 'ય' છે, ૬ઠ્ઠો ગણનો વિકરણ પ્રત્યય 'અ' છે, ૧૦મા ગણનો વિકરણ પ્રત્યય 'અય' છે.

પરસ્મૈપદી ધાતુઓનો આપણા પાઠ્યપુસ્તકમાં વિશેષરૂપે ઉપયોગ થયો છે. તેથી આપણે વર્તમાનકાળના પરસ્મૈપદી પ્રત્યયોના અભ્યાસથી શરૂઆત કરીએ.

વર્તમાનકાળ પરસ્મૈપદી પ્રત્યયો

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પહેલો પુરુષ (ઉત્તમ પુરુષ)	મિ	વઃ	મઃ
બીજો પુરુષ (મધ્યમ પુરુષ)	સિ	થઃ	થ
ત્રીજો પુરુષ (અન્ય પુરુષ)	તિ	તઃ	અન્તિ

ઉપર પ્રમાણેના પ્રત્યયો લગાડીને વર્તમાનકાળનાં રૂપો નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે બને છે. તેને વાંચો અને પછી એ પ્રમાણે બીજાં રૂપો બનાવો.

ખાસ નોંધ : ધાતુનાં રૂપો કરતી વખતે ધાતુને સૌ પ્રથમ વિકરણ પ્રત્યય લગાડીને પછીથી કાળવાચક પ્રત્યય મૂકવામાં આવે છે.

નમ્ (પહેલો ગણ) નમવું, નમન કરવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પહેલો પુરુષ (ઉત્તમ પુરુષ)	નમામિ	નમાવઃ	નમામઃ
બીજો પુરુષ (મધ્યમ પુરુષ)	નમસિ	નમથઃ	નમથ
ત્રીજો પુરુષ (અન્ય પુરુષ)	નમતિ	નમતઃ	નમન્તિ

ઉપર પ્રમાણે બીજાં રૂપો બનાવો.

પઢ્ (વાંચવું)

ચલ્ (ચાલવું)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
ઉત્તમ પુરુષ			
મધ્યમ પુરુષ			
અન્ય પુરુષ			

પરસ્મૈપદી ધાતુઓ (પહેલો ગણ)

હસ્ (હસતિ) હસવું

ખેલ્ (ખેલતિ) રમવું

ખાદ્ (ખાદતિ) ખાવું

વહ્ (વહતિ) વહન કરવું

ની (નયતિ) લઈ જવું

વસ્ (વસતિ) વસવું, રહેવું

ધાવ્ (ધાવતિ) દોડવું

ભ્રમ્ (ભ્રમતિ) ફરવું, ભ્રમવું

પા (પિબ્-પિબતિ) પીવું

ગમ્ (ગચ્છ્-ગચ્છતિ) જવું

દૃશ્ (પશ્ય-પશ્યતિ) જોવું

સ્થા (તિષ્ઠ્-તિષ્ઠતિ) ઊભા રહેવું

હવે ચોથા ગણના નૃત્ ધાતુનાં વર્તમાન કાળનાં રૂપોનો પરિચય મેળવીએ.

નૃત્ (ચોથો ગણ) નાચવું, નૃત્ય કરવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
ઉત્તમ પુરુષ	નૃત્યામિ	નૃત્યાવઃ	નૃત્યામઃ
મધ્યમ પુરુષ	નૃત્યસિ	નૃત્યથઃ	નૃત્યથ
અન્ય પુરુષ	નૃત્યતિ	નૃત્યતઃ	નૃત્યન્તિ

ચાલો, આ સમજ્યા પછી હવે આપણે જાતે બીજાં રૂપો બનાવીએ.

કુપ્ (ગુસ્સે થવું)

તુષ્ (સંતોષ પામવો)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પહેલો પુરુષ			
બીજો પુરુષ			
ત્રીજો પુરુષ			

પરસ્મૈપદના ૪થા ગણના ધાતુઓનાં રૂપો

ક્ષુભ્ બળભળવું, ક્ષોભ પામવો (ક્ષુભ્યતિ)

મુહ્ મોહ પામવો (મુહ્યતિ)

શમ્ શાંત થવું (શામ્યતિ)

શ્રમ્ થાકવું (શ્રામ્યતિ)

તમે પહેલા અને ચોથા ગણના ધાતુઓનાં વર્તમાન કાળનાં રૂપોનો પરિચય તો મેળવી જ ચૂક્યા છો તો ચાલો હવે આપણે દ્વિતીય ગણનો પરિચય મેળવીએ. દ્વિતીય ગણનો વિકરણ પ્રત્યય ‘અ’ છે પ્રથમ ગણનો વિકરણ પ્રત્યય પણ ‘અ’ છે. ફરક માત્ર એટલો જ છે, કે પહેલા ગણના કેટલાક ધાતુઓમાં વિકરણ પ્રત્યય ઉમેરતાં ધાતુઓમાં ફેરફાર થાય છે. જ્યારે દ્વિતીય ગણના ધાતુઓમાં વિકરણ ઉમેરતાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી, જે યાદ રાખવા જેવું છે.

દ્વિતીય ગણ પરસ્મૈપદ લિખ્

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પહેલો પુરુષ	લિખામિ	લિખાવઃ	લિખામઃ
બીજો પુરુષ	લિખસિ	લિખથઃ	લિખથ
ત્રીજો પુરુષ	લિખતિ	લિખતઃ	લિખન્તિ

ઉપર પ્રમાણે સ્વપ્રયત્ને બીજાં રૂપો બનાવવા પ્રયત્ન કરો.

પ્રચ્છ - પૃચ્છ પૂછવું પૃચ્છતિ પૂછે છે. સ્પૃશ્ સ્પર્શ કરવો (સ્પૃશતિ)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પહેલો પુરુષ			
બીજો પુરુષ			
ત્રીજો પુરુષ			

ઉપર પ્રમાણે ઇષ્ - ઇચ્છ - ઈચ્છવું, કૃષ્ - ખેડવું, ક્ષિપ્ - ફેંકવું આ ધાતુઓનાં રૂપો બનાવો.

૧૦મો ગણ પરસ્મૈપદ :

૧૦મા ગણનો વિકરણ પ્રત્યય 'અય' છે.

કથ્ + અય = કથય તેને વર્તમાનકાળના પરસ્મૈપદી પ્રત્યયો ઉમેરીને રૂપો થાય.

તો ચાલો, ૧૦મા ગણના કથ્ ધાતુનાં પરસ્મૈપદ વર્તમાનકાળનાં રૂપો જોઈએ.

કથ્ (દસમો ગણ) કહેવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પહેલો પુરુષ	કથયામિ	કથયાવઃ	કથયામઃ
બીજો પુરુષ	કથયસિ	કથયથઃ	કથયથ
ત્રીજો પુરુષ	કથયતિ	કથયતઃ	કથયન્તિ

ઉપર પ્રમાણે સ્વપ્રયત્ને બીજા કેટલાક ૧૦મા ગણના પરસ્મૈપદી ધાતુઓનાં વર્તમાનકાળનાં રૂપો બનાવવા પ્રયત્ન કરીએ.

પીઢ્ પીડવું

રચ્ રચવું

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પહેલો પુરુષ			
બીજો પુરુષ			
ત્રીજો પુરુષ			

સંસ્કૃત ભાષામાં પરસ્મૈપદ ઉપરાંત આત્મનેપદી ધાતુઓ છે. પરંતુ આ તબક્કે આટલો અભ્યાસ પર્યાપ્ત છે.

પુનરાવર્તન 2

1. કોષ્ટક પૂર્યતુ । (કોષ્ટક પૂર્ણ કરો.)

૩૯			ચતુરશીતિ:
	અષ્ટસપ્તતિ:	૮૯	
૬૭			ષટ્ પચ્ચાશત્

2. પ્રકોષ્ઠે દત્તેન શબ્દેન પ્રશ્નવાક્યં રચ્યતુ । (કૌંસમાં આપેલ શબ્દનો ઉપયોગ કરી પ્રશ્ન-વાક્ય બનાવો.)

- (1) અહં અષ્ટવાદને શાલાં ગચ્છામિ । (કતિ)
- (2) સંસ્કૃતપુસ્તકસ્ય મૂલ્યં ષટ્સૂચ્યકાણિ અસ્તિ । (કિયત્)
- (3) મમ મિત્રં જામનગરે વસતિ । (કુત્ર)
- (4) ઉદ્યાને પુષ્પં વિકસતિ । (કિમ્)
- (5) રાજેશઃ મન્દિરતઃ ઉદ્યાનં ગચ્છતિ । (કુતઃ, કુત્ર)
- (6) બાલકાઃ ક્રીડનાર્થં ક્રીડાઙ્ગણં ગચ્છન્તિ । (કિમર્થમ્)

3. ઉદાહરણાનુસારં પ્રશ્નવાક્યં રચ્યતુ । (ઉદાહરણ મુજબ પ્રશ્ન-વાક્ય બનાવો.)

ઉદાહરણ : યોગેશઃ ઉદ્યાને અસ્તિ ।

યોગેશઃ કુત્ર અસ્તિ ?

(1) राधा चिकित्सालये अस्ति ।

?

(2) मुस्ताकः पुस्तकालये अस्ति ।

?

(3) चन्द्रा कार्यालये अस्ति ।

?

(4) शिवलालः आपणे अस्ति ।

?

(5) केवलः नदीतटे अस्ति ।

?

3. अधोलिखितं संवादं पठतु एवम् अभिनयेन सह तं प्रस्तुतं करोतु ।

(नीयेनो संवाद वांच्यो अने अभिनय साथे तेने रजू करो.)

शिक्षकः : विरुद्धार्थ-पदानि वदतु ।

छात्रः : अस्तु ।

शिक्षकः : कोपः ।

छात्रः : शान्तता ।

शिक्षकः : धनिकः ।

छात्रः : निर्धनः ।
 शिक्षकः : (प्रशंसाभावेन) साधु ।
 छात्रः : असाधु ।
 शिक्षकः : (कोपेन) रे मूर्ख ।
 छात्रः : (शान्ततया) श्रीमन्, बुद्धिमन् ।
 शिक्षकः : अलम् । गच्छतु ।
 छात्रः : अपर्याप्तम् । आगच्छतु ।
 शिक्षकः : (कोपेन) उत्तिष्ठतु ।
 छात्रः : उपविशतु श्रीमन् ।
 शिक्षकः : निर्गच्छतु इतः ।
 छात्रः : तिष्ठतु ।

4. कोष्ठकं पूरयतु । (कोष्ठकं पूर्ण करो.)

		अंकोभां	शब्दोभां
1.	$२५ \times ३ =$		
2.	$३७ + ४६ =$		
3.	$९६ + ४ =$		
4.	$७३ - २५ =$		
5.	$१८ \times ५ =$		
6.	$३० + १४ =$		
7.	$७८ + १३ =$		
8.	$६४ - ५२ =$		

5. નીચેનો ફકરો વાંચી પ્રશ્ન-વાક્યો બનાવો :

અદ્ય સોમવાસરઃ । ઋતા સાર્ધદશવાદને વિદ્યાલયં ગચ્છતિ । પ્રથમં સા પ્રાર્થનાં કરોતિ । અનન્તરં સા પ્રાર્થનાસભાયાં સુવિચારં કથયતિ । તત્પશ્ચાત્ સા વર્ગખણ્ડે ઉપવિશતિ । તત્ર સા વિવિધાન્ વિષયાન્ પઠતિ । વિશ્રાન્તિકાલે સા પુસ્તકાલયં ગચ્છતિ । તત્ર સા સામયિકં પઠતિ । ચતુર્વાદને સા કલાખણ્ડે વિવિધાનિ ચિત્રાણિ ચિત્રયતિ । સાર્ધચતુર્વાદને સા ક્રીડાઙ્ગણે ક્રીડતિ । પઞ્ચવાદને વિદ્યાલયતઃ ગૃહમ્ આગમનાય નિર્ગચ્છતિ ।

ઉદાહરણ : ઋતા કુત્ર ગચ્છતિ ?

- (1) _____
- (2) _____
- (3) _____
- (4) _____
- (5) _____
- (6) _____

